

Jerzy Kowalewski

Teksty kultury w praktycznej realizacji programu kulturowego

Acta Universitatis Lodzianis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców 17,
107-114

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jerzy Kowalewski

Centrum Metodyczne Nauczania Języka i Kultury Polskiej, Drohobycz

Teksty kultury w praktycznej realizacji programu kulturowego

Mówiąc o nauczaniu kultury na lektoracie języka obcego (w tym literatury jako medium kultury – jednego z wielu), trzeba odpowiedzieć sobie na kilka pytań:

- Czy dana lekcja ma być o danym wytworze kultury, czyli stanowić jego analizę i interpretację?
- Czy dany wytwór kultury ma być tylko dodatkiem do tradycyjnej lekcji językowej? Jeśli tak, to dodatkiem do ćwiczeń jakich sprawności, a może tylko ozdobnikiem na końcu lekcji, w jakiś sposób pasującym do tematu lub zagadnienia językowego?
- Czy dany tekst kultury ma być umieszczony w szerszym kontekście kulturowym?
- A może ma być punktem centralnym lekcji, wokół którego skupiać się będą ćwiczenia poszczególnych sprawności?

W pierwszym przypadku nieuchronnie odchodzimy od lektoratu na rzecz lekcji szkolnej i nauczania języka ojczystego (*de facto* kultury ojczystej), w drugim (i w konsekwencji w trzecim) stajemy przed szeregiem trudności: musimy odpowiedzieć sobie na pytania: o zasadność wprowadzania tego fragmentu w aspekcie rozwoju sprawności językowych, które mają być zdobyte czy pogłębione na danej lekcji; o to, jakie sprawności ma ten fragment ćwiczyć oraz jaką część tradycyjnego lektoratu można na kulturę „poświęcić”. Nie ma jasnej i jedynie słusznej odpowiedzi na tak postawione pytania. Metody nauczania języka polskiego jako obcego oscylują od skrajności wykładów o kulturze (w tym analizy i interpretacji) po całkowite odrzucenie treści kulturowych. Pośrodku sytuuje się próba ich „przemycania”. Sama decyzja wprowadzenia treści kulturowych wywołuje kolejne pytania:

- Dlaczego właśnie ten wytwór kultury chcę wprowadzić na lektorat? Czy jest to dzieło z kanonu polskiej kultury – czyli jest dla niej reprezentatywne – czy

jedynie doskonale ilustruje zagadnienie, które wprowadzam, ale jest w powszechnej świadomości Polaków nieobecne?

- Czy wybieram dany wytwór kultury, patrząc na niego „oczami cudzoziemców” – biorę pod uwagę ich preferencje (motywacja jest różna, np. poszerzenie wiedzy na temat, który już wcześniej był im znany – wówczas najczęściej ograniczymy się do kilku „eksportowych” zagadnień polskiej kultury) i antypreferencje (sfera religii), czy „polskimi oczyma” – biorę pod uwagę kanon polskiej kultury, rzeczy i dzieła ważne, które chcę przekazać moim uczniom na zasadzie układu mistrz – uczeń, z punktu widzenia polskiego interesu narodowego?

- Dla jakiej grupy jest przeznaczony: jaki jest jej poziom, rodzaj kursu, miejsce kursu, jak duże zainteresowania humanistyczne? Nie bez znaczenia jest też chyba źródło finansowania – jeżeli to państwo polskie funduje kursy językowe, to powinno mieć możliwość realizacji polskich celów promocji kultury i wychowania np. młodego pokolenia Polonusów czy Polaków ze Wschodu.

Jak trudno jest przygotować dobrą lekcję z tekstem kultury (tu: fragmentem literackim), ilustruje przykład. Studentka przygotowująca się do zawodu nauczycielki języka polskiego jako obcego wybrała wiersz Tadeusza Różewicza *List do ludożerców*. Motywacją był temat lekcji („Piszemy list”), realizowanej metodą komunikacyjną. Autor niewątpliwie należy do kanonu polskiej literatury współczesnej, ale utwór nie jest powszechnie znany. Praca nad nim wkomponowywała się w przebieg lekcji, które miała się zacząć słuchaniem wiersza. Studentka nie wiedziała jednak, jak zbudować zadanie z lukami do uzupełnienia, nie umiała też uzasadnić innej wersji zadania (na łączenie kolumn). Nie potrafiła uzasadnić, czemu ma służyć to ćwiczenie i dlaczego jest do niego potrzebny tekst literacki. Dalej miała nastąpić analiza tekstu, wymagająca odpowiedzi na pytanie: „Czego nie powinien robić ludożerca?”, co miało rozwijać sprawności gramatyczne (składnia i tryb rozkazujący – „Nie patrz wilkiem...”). Podpowiedziałem, że można podjąć próbę deleksykalizacji metafor, czyli odczytania ich potocznych znaczeń. Następnie lekcja odchodzi od wiersza na rzecz nauki pisania listów – jej zakończeniem miało być napisanie „Listu do ludożerców” w formie normalnego listu. W domu trzeba było napisać e-mail do rodziny, zawierający opis pobytu w Polsce. Podpowiedziałem, że zadanie to powinno się łączyć z opracowywanym utworem i dlatego tematy e-maili to (do wyboru): „Polska to kraj ludożerców” lub „Polska to kraj ludzi życzliwych”. W listach tych należało wybrać cechy Polaków z *Listu...* bądź ich antonimy oraz stosować odpowiednie zwroty wyrażające emocje, typu: „Co za...”, „Okropni...” albo „Wyobraź sobie...”, „Czy wiesz, że...”. Po tych poprawkach lekcja nabrała cech lekcji kulturowej, która polega na wykorzystaniu tekstów kultury do ćwiczenia sprawności językowych.

Opisana lekcja ukazuje problem pogodzenia prezentacji polskiej kultury z metodą komunikacyjną lektoratu języka polskiego. Mówiąc trywialnie – *Wesele* może służyć ćwiczeniu trybu przypuszczającego, wymaga to jednak przyjęcia właśnie takiego punktu widzenia. Dla wielu nauczycieli nie jest to łatwe: z jednej bowiem strony degraduje kulturę (przede wszystkim literaturę) do poziomu tekstu – co dla wielu polonistów jest nie do przyjęcia jako jakaś forma profanacji świętości, z drugiej zaś zmusza do pracy z tekstami kultury, co dla wielu nie-polonistów z kolei staje się zbędnym balastem.

W programie kulturowym¹ literatura ma swoje miejsce jako część kultury, dlatego proponuję przyjąć kilka założeń, dzięki którym uniknie się takich trudności, jak opisane wyżej:

- Literatury na lektoracie nie należy się bać, ma ona swoje miejsce. Toteż nie należy „usprawiedliwiać” jej przed studentami.

- Fragmenty literackie mają być dobrane według kryterium nadrzędnego, jakim jest reprezentatywność danego fragmentu dla symboliki polskiej kultury, odbitej w świadomości Polaka kończącego szkołę średnią w Polsce. Kolejne kryteria to: reprezentatywność dla polskiej kultury w ogóle, adekwatność i ilustracyjność wobec tematu lekcji komunikacyjnej, zainteresowania części grupy, tematy niepożądane w danej grupie, uwarunkowania lokalne (twórca lokalny, temat lokalny, wspólnota doświadczeń itp.).

- Po każdej lekcji uczeń/student powinien mieć zarówno poczucie rozwinięcia się nowych sprawności językowych, jak i świadomość uczestnictwa w doświadczeniu kulturowym. W dalszej dopiero kolejności należy oczekiwać przeżyć estetycznych, związanych z kontaktem z dziełem sztuki.

Poniżej pragnę zaprezentować dwa bloki (kilka lekcji lub elementów lekcji „tradycyjnych”), realizujące założenia programu kulturowego. Grupą docelową są dzieci i młodzież na Ukrainie Zachodniej, zajęcia są prowadzone w ramach szkoły sobotniej.

¹ O idei programu kulturowego pisałem już wielokrotnie (m.in. *Mickiewicz na A2? Gra w literaturę na języku polskim jako obcym*, „Języki Obce w Szkole” 2006, nr 6, s. 45; *Idea programów kulturowych a nauczanie języka polskiego jako obcego*, „Języki Obce w Szkole” 2006, nr 6, s. 81; *Przydawka czy to, co przydatne? Idea programu kulturowego dla uczniów szkół średnich na Ukrainie*, [w:] *Oświata polonijna na początku XXI wieku. Stan i perspektywy*, Stowarzyszenie „Wspólnota Polska”, oddział w Krakowie, Kraków 2006, s. 235; *Program kulturowy w nauczaniu początkowym jako odpowiedź na potrzeby „nowej emigracji”*, „Języki Obce w Szkole” 2007, nr 3, s. 67; *Program kulturowy jako odpowiedź na trudności w nauczaniu języka polskiego na Wschodzie*, [w:] *Rozwijanie i testowanie biegłości w języku polskim jako obcym*, red. A. Seretny, E. Lipińska, Universitas, Kraków 2008, s. 161–192; *Lektorat jako tekst kultury. Rozważania na tle założeń programu kulturowego*, [w:] *Teksty i podteksty w nauczaniu języka polskiego jako obcego*, red. M. Witkowska-Gutkowska, B. Grochala, „Acta Universitatis Lodziensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców” 2008, nr 16, s. 191–198). Główne założenie programu kulturowego to nauczanie języka poprzez doświadczenie kultury.

**Lekcja (blok) 1; temat I/13 (klasa VI, blok 13 w rozkładzie materiału):
*Moje sklepy***

Tabela 1. Rozkład lekcji *Moje sklepy*

Temat	Rola komunikacyjna	Materiał kulturowy*		
		socjokultura ²	realia	kultura wysoka
<i>Moje sklepy</i>	Jako mały klient.	Czego dzieci nie powinny kupować? Mam swoje zdanie, potrafię je wyrazić i uzasadnić, ale nie krytykuję, gdy mnie nikt o to nie prosi, krytykuję taktownie.	Sklepy w Polsce. Ceny artykułów dla dzieci. Dziecko w supermarkecie. Porównanie z Ukrainą.	<i>Lalka</i> : sklep Mincla.

Mówienie	Ocena sklepów w miejscu zamieszkania: Czy jest w nich wszystko, co potrzeba? Czy godziny otwarcia są dogodnie dla klientów? Czy jest do nich odpowiednio blisko? Czy mają ładny wygląd, są czyste, towary są dobrze, logicznie i ładnie poukładane? Czy ekspedientki są miłe i uprzejme? Idealny: sklep, w którym kupują dzieci, sprzedawca, klient. Porównanie ofert handlowych Polski i Ukrainy.
Czytanie	Tekst (powinien ilustrować rolę komunikacyjną: dziecko w sklepie, np. na zakupach na obiad), fragmenty <i>Lalki</i> .
Słuchanie	Ogłoszenia z supermarketów, <i>Kaczka dziwaczka</i> z filmu <i>Akademia Pana Kleksa</i> (co i u kogo kupowała kaczka, gdzie powinna była kupować?).
Pisanie	Lista zakupów na podstawie folderów ze sklepów w Polsce, tłumaczenie folderów ukraińskich na język polski.

* Redakcja nie zgadza się z koncepcjami autora dotyczącymi definiowania socjokultury; przyjęte tu definicje nie są zgodne ze znanymi definicjami tego pojęcia.

² Nawet tradycyjne nauczanie kultury przy okazji nauczania języka już na wstępie napotyka na zasadniczą trudność definicyjną. Wynika ona nawet nie z faktu definiowania kultury, ale z niedookreśloności jej części składowych. Spotkać można terminy: socjokultura, socjolingwistyka, lingwakultura, realia polskie, krajoznawstwo, realioznawstwo, inwentarz funkcjonalny, kulturoznawstwo i wiele innych. Nie wdając się w tym miejscu w polemikę, pragnę zaproponować podział, który posłuży za podstawę katalogu zagadnień kulturowych: ● *socjokultura* – umiejętność odpowiedniego (adekwatnego i taktownego – „kulturalnego”) zachowania się wśród Polaków, tak językowego, jak i pozajęzykowego. Przez adekwatność należy rozumieć trafne i skuteczne (fortunne) odnalezienie się w danej sytuacji komunikacyjnej w celu wykonania zadania, by osiągnąć założony cel. Socjokultura wiązać się więc będzie bezpośrednio z komunikacją (socjokultura poza komunikacją nie istnieje), dotyczyć będzie zatem sfery umiejętności językowych, ale też szeregu zachowań pozajęzykowych, jak też zaniechania działania; ● *realia polskie* – wiedza o Polsce, znajomość faktów z dziedziny geografii, historii, socjologii, biologii, botaniki, ale też z życia codziennego (np. znajomość nazw potraw, systemu komunikacji, handlu, cen, opłat) itp. Znajomość realiów wpływa pośrednio na zachowanie. ● *kultura* – znajomość kultury Polski *sensu stricto*, czyli wiedza o literaturze, sztuce, współczesnym życiu kulturalnym, folklorze, zwyczajach i obyczajach polskich, religii (religiach) i innych wytworach kultury. Wpływa ona pośrednio na zachowanie.

Tabela 1 (cd.)

Komunikacja	Zakupy, prośba o informacje dotyczące cen, jakości produktów, określanie położenia w przestrzeni na podstawie planów supermarketu, uzasadnienie wyboru lub odrzucenia danego produktu, symulacja: zabawa w sklep.
Gramatyka	Zawody typu <i>sprzedawca – sprzedawczyni</i> , pani kierownik (sklepu), B. lp. i mn., D. lp. i mn., N. lp., przyimki.

Pracę z *Lalką* (sklep Mincla) zaczynamy od odczytania i tłumaczenia fragmentów tworzących logiczną całość. Będzie to opis sklepu, scena pobicia Rzeckiego za zjedzenie rodzynka, sceny kupna towarów, wizyta babki Minclowej z bułkami i lekcja handlu dla młodego Rzeckiego. Wszystkie te sceny są obecne w polskiej świadomości (również za sprawą ekranizacji). Ćwiczenia do tekstu idą w kierunku rozwijania sprawności językowych:

1. Spróbuj narysować plan sklepu.
2. Jakie towary sprzedawano w sklepie? Czy znasz wszystkie z nich? Poproś o 10 z nich, używając współczesnego języka polskiego. Czy te, których nie znasz, potrafi ktoś w klasie nazwać i objaśnić, tak, jak to robił stary Mincel?
3. Dokonaj podziału towarów na kategorie, występujące we współczesnym handlu.
4. Ułóż dialogi między klientami a sprzedawcami: zastąp słowa archaiczne współczesnymi i wprowadź współczesne realia polskie.
5. Opisz dzień w sklepie, używając czasu przeszłego.
6. Dokonaj porównania sklepów z wieku XIX i współczesnych. Co się zmieniło?

Integralną częścią każdej lekcji powinna być praca z materiałem ikonograficznym, audiowizualnym, autentycznymi wytworami kultury – także tej użytkowej. W tej lekcji przewidziano wykorzystanie materiału reklamowego supermarketu, a ćwiczenie brzmi:

Powiedz, gdzie znajdują się poszczególne działy i co można w nich kupić? Wzór: Kosmetyki znajdują się między chemią gospodarczą a działem „Świat niemowląt”, obok kas i naprzeciw odzieży damskiej. Można tam kupić np. krem do rąk.

Omawiane na lekcji fragmenty literackie powinny być zilustrowane popularnymi w Polsce ekranizacjami, najlepiej tylko odpowiadającymi opracowywanym fragmentom.

Koniec lekcji kulturowej zawiera coś w rodzaju „portfolio kulturowego”: *Wiem: _____; Znam: _____; Umieję: _____; Chcę: _____*. Jego wypełnienie zmusza do refleksji kulturowej. Szczególnie ważna jest rubryka „Chcę...”, gdyż to właśnie w akcie woli może realizować się idea wychowania socjokulturowego: zastosowania wiedzy realioznawczej i kulturowej („Wiem...”, „Znam...”) oraz umiejętności w praktyce zachowania adekwatnego do polskich standardów.

Lekcja (blok) 2; temat II/22/23 – *Moje miejsce na ziemi*

Tabela 2. Rozkład lekcji *Moje miejsce na ziemi*

Temat	Rola komunikacyjna	Materiał kulturowy		
		socjokultura	realia	kultura wysoka
<i>Moje miejsce na ziemi</i>	Jako mały przewodnik po okolicy swojego zamieszkania.	Co komu warto pokazać, czego nie warto (nie wypada) pokazywać?	Ślady kultury polskiej w miejscu zamieszkania.	Nawiązania do polskiej kultury wysokiej w miejscu zamieszkania, np. na miejscowym cmentarzu, w kościele. <i>Pan Tadeusz</i> , <i>Nad Niemnem</i> , <i>Chłopi</i> . Dwór polski – źródło kultury polskiej.

Mówienie	Mój dom, moje mieszkanie. Jakie powinno być dobre mieszkanie, dom? Idealne miejsce do mieszkania. Co trzeba zmienić w moim miejscu zamieszkania? Gdzie lepiej mieszkać: na wsi, czy w mieście?
Czytanie	Fragmenty <i>Pana Tadeusza</i> , <i>Nad Niemnem</i> , <i>Chłopów</i> . Informacje uzupełniające.
Słuchanie	Fragmenty filmów i programów edukacyjnych o dworach.
Pisanie	Opis.
Komunikacja	Opis. Pytanie o drogę. Tłumaczenie drogi. Porównywanie. Argumentowanie.
Gramatyka	Umiejscowienie w przestrzeni – przyimki z odpowiednimi przypadkami rzeczowników.

W tej lekcji fragmenty literackie są uzupełnieniem części komunikacyjnej. Zostają wprowadzone, żeby pokazać obecne w polskim kanonie literackim obrazy zadomowienia, kraj lat dziecińczych (*Pan Tadeusz*, *Nad Niemnem*) i przywiązanie do ziemi (*Chłopi*).

Dla fragmentu *Pana Tadeusza* (od „Śród takich pól przed laty”, do „Ale nigdzie nie widać było ogrodniczki”) proponuję następujące ćwiczenia:

1. Spróbuj narysować układ dworu. Pamiętaj, że dwór to nie tylko dom mieszkalny, lecz także otoczenie. Ponazywaj poszczególne części dworu – w domu i przy domu.
2. Opisz przedstawiony dwór, używając współczesnego języka polskiego.
3. Podkreśl w tekście charakterystyczne dla dworu polskiego elementy: brama, ganek, podmurowanie (podmurówka).
4. Na podstawie tekstu uzupełnij „kwestionariusz” dworu w Soplicowie: nazwa budynku, kolor, materiał, z którego jest wykonany, usytuowanie, pomieszczenia, otoczenie, wyposażenie. Następnie uzupełnij drugą część kwestionariusza – co jeszcze być powinno, a czego nie ma w tekście? Czy chciałbyś/chciałabyś w takim domu mieszkać?
5. Opowiedz wydarzenie „Pan Tadeusz wraca do dworu”. Postaraj się nie używać zwrotów z *Pana Tadeusza*. Używaj języka współczesnego i niepoetyckiego.
6. Do współczesnego domu lub mieszkania w bloku przychodzi ze szkoły współczesny Tadeusz. Dokonaj parafrazy tego tekstu. A może potrafisz naśladować styl Mickiewicza i napiszesz fragment wierszem?

Po wykonaniu tych ćwiczeń uczeń powinien zrozumieć pojęcie dworu, zapamiętać scenę powrotu Tadeusza i umieć ją opowiedzieć „swoimi słowami”; tekst literacki jest też materiałem do parafrazy, co z powrotem prowadzi do współczesnego „życia” i językowych prób jego opisu.

Do fragmentu *Nad Niemnem* (opis dworu oraz widoku z okna) przewidziane są następujące ćwiczenia:

1. Porównaj dwór w Soplicowie (*Pan Tadeusz*) oraz w Korczynie (*Nad Niemnem*). Co będziesz porównywał (kategorie)? W wypowiedzi wprowadź kategorie: *Biorąc pod uwagę...*, *Jeśli chodzi o...*, *Gdy mówimy o...*, *Pod względem...* Porównaj dwory, uwzględniając podobieństwa i różnice.
2. Eliza Orzeszkowa pisała tzw. prozą poetycką. Spróbuj opisać dwór w Korczynie zwyczajnym językiem, podaj tylko najważniejsze fakty i informacje. Który opis lepiej oddaje atmosferę dworu?
3. Opisz swój idealny dom.
4. Opisz widok z okna: swojego pokoju, z domu swoich marzeń. A może potrafisz stylizować się na Orzeszkową? Napisz kilka zdań stylem pisarki.
5. Pociąg, którym jechałeś przez Ukrainę, nagle zatrzymał się w polu. Co widziałbyś z okna? Czy potrafisz oddać za pomocą języka polskiego swój pozytywny lub negatywny stosunek do tego widoku? Jaki stosunek do swojej rodzinnej ziemi miała Orzeszkowa?

Poza omówionymi ćwiczeniami językowymi przewiduję próbę uwrażliwienia na piękno języka, funkcję tzw. opisów przyrody. Jest ono, jak się powszechnie uważa, wyrazem miłości autorki do rodzinnej ziemi – Grodzieńszczyzny. Celem wychowawczym ćwiczenia jest zwrócenie uwagi uczniów na piękno ich małej ojczyzny, na pozytywne strony własnego miejsca na ziemi, co w przypadku dzieci na Ukrainie nie powinno być problemem – w takim duchu są wychowywane w ojczystych szkołach. Ukonkretnienie jednak tego piękna (które często obiektywnie piękne nie jest) zmusza też do krytycznego spojrzenia na swoją miejscowość i kraj. Przygotowanie uczniów do krytycznego spojrzenia na każdą prawdę jest jednym z założeń programu kulturowego.

Chłopi w programie kulturowym pojawiają się – rzecz jasna – wielokrotnie. W tej lekcji wybrałem fragmenty mówiące o Borynie w domu, czującym mocno i zdecydowanie, że jest na swoim: [1] „Dom był zwykły, kmiący...”; [2] „Boryna obszedł podwórze, zajrzał do koni...”; [3] „[...] Wszystko było przyrządzone na jutro...” Ćwiczenia:

1. Narysuj plan wiejskiej chaty. Umieść na nim wymienione w tekście przedmioty.
2. Porównaj: czym różni się chata od dworu? Pomóż sobie fotografiami (fotografie przedstawiają chatę i dwór).
3. Napisz plan dnia Boryny. Uzupełnij o czynności codzienne chłopca, które nie zostały przedstawione w tych fragmentach.
4. „Wyciągnął białą sukmanę i pas czerwony”. W co jeszcze mógł być ubrany Boryna? Opisz na podstawie fotografii stroju ludowego z Łowicza – regionu etnograficznego, w którym znajduje się wieś Lipce, miejsce akcji *Chłopów*. Jak były ubrane kobiety?

5. W tekście znajduje się wiele słów archaicznych i gwarowych. Przeczytaj teraz poniższy tekst, który jest uwspółcześnioną wersją oryginału i spróbuj znaleźć w oryginale te archaiczne i gwarowe słowa. Podaj ich współczesne odpowiedniki. Czy jakieś słowa, które zostały zastąpione, są używane w języku polskim lub ukraińskim w Twojej miejscowości? A może słowa podobne?

Te z kolei ćwiczenia ukazują, z jednej strony, oczywistą konieczność połączenia lekcji literackich z innymi kodami kultury (architektura, strój), z drugiej – kierują uwagę uczniów w kierunku poszukiwań językoznawczych, zastanowienia się nad fenomenem wspólnoty języków słowiańskich.

Mam nadzieję, że pokazałem pokrótce praktyczne sposoby realizacji programu kulturowego: wyjście od tekstu kultury, wykorzystanie go jako materiału do ćwiczeń językowych i odejście od kodu tekstu kultury (najczęściej języka polskiego) na rzecz tzw. treści dzieła, która jest materiałem do dalszych ćwiczeń językowych, już poza tekstem.